

3808

Ս. Վ. ՍՏԱԼԻՆ

ՅԵ. ՎՈՐՈՇԻԼՈՎ

Մ. Վ. ՖՐՈՒՆԶԵ

3 K 4

Մ-11

ՊԵՏԶՐԱՏ

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ • 1938

2 8 JUN 2005

կ. Կ.

ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑՆՔ

3K4
U-11

Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆ 20 NOV 2009
Կ. ՅԵ. ՎՈՐՈՇԻԼՈՎ

Մ. Վ. ՖՐՈՒՆԶԵ

ՊԵՏԼՐԱՏ—ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹԵՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ ● 1938

3308

И. В. СТАЛИН
К. Е. ВОРОШИЛОВ
М. В. ФРУНЗЕ

Аригиз—Издательство
полит. литературы
Ереван, 1938

Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆ

Մ. Վ. ՖՐՈՆԻՆ ԶԵՅԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

(Հատ Մ. Վ. Ֆրունզեյի քաղմանը
1925 թ. նոյեմբերի 4-ին)

Ընկերներ, յետ ի վիճակի չեմ յերկար խոսելու, իմ հոգեկան վիճակն այդ բանին չի տրամադրում ինձ: Միայն կասեմ, վոր հանձին Ֆրունզեյի մենք կորցրինք մեր ժամանակի ամենամաքուր, ամենաազնիվ, ամենաանվեհեր հեղափոխականներից մեկին: Կուսակցությունը հանձին ընկ: Ֆրունզեյի կորցրեց իր ամենահավատարիմ և ամենադիպրիպլինար ղեկավարներից մեկին: Խորհրդային իշխանությունը հանձին ընկ: Ֆրունզեյի կորցրեց մեր յերկրի և մեր պետության ամենախիզախ և ամենախելացի շինարարներից մեկին: Բանակը հանձին ընկ: Ֆրունզեյի կորցրեց իր ամենասիրելի և ամենահարգելի ղեկավարներից ու ստեղծողներից մեկին: Ահա թե ինչու կուսակցությունն այնպես սգում է ընկ: Ֆրունզեյի կորստյան առթիվ:

Ընկերներ, այս տարին մեզ համար անեծք էր: Նա մեր միջավայրից խլեց մի ամբողջ շարք դեկավար ընկերներ: Սակայն այդ անբավարար թվաց և մեկ զոհի ես կարեք յեղամ: Թերևս դա հենց այդպես էլ պետք է, վորպեսզի հին ընկերներն այդպես հեշտ և այդպես սովորական ձևով դերեզման իջնեն: Յավուք սրտի, մեր յերիտասարդ ընկերները այդքան հեշտ և վուչ էլ այդքան սովորական ձևով չեն բարձրանում հներին փոխարինելու:

Սակայն պիտի հավատանք, պիտի հուսանք, վոր կուսակցությունն ու բանվոր դասակարգը ձեռք կառնեն բոլոր միջոցները, վորպեսզի դյուրացնեն նոր ընկերների կոփումը՝ հներին հերթափոխելու համար:

Ռուսաստանի Կոմունիստական Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեն ինձ հանձնարարել է ամբողջ կուսակցության վիշտը հայտնել ընկ. Փրուշկինի կոմբուտյան առթիվ: Թող իմ կարճ ճառն արտահայտություն լինի այդ վշտի, վորն անսահման է և վորը կարոտ չե յերկար ճառերի:

«Правда» 1925 թ. նոյեմբերի 5.

Կ. ՅԵ. Վ. Ռ. Ռ. Շ. Ի. Լ. Ո. Վ.

ԹԱՆԳԱԳԻՆ ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԻՆԱՑԻԼ ՎԱՍԻԼՅԵՎԻՉ ՖՐՈՒՆԶԵՑԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Անժամանակ ծանր կորուստն ազդում է չձեցուցիչ. մերձավոր մարդու հանկարծակի կորուստը բոլորովին ճնշում է...

Միևեկի, սրտակից Միշայի մահը մեզ՝ նրա բարեկամների համար սարսափելի անսպասելիք էր:

Միխայիլ Վասիլյեվիչի հիվանդության մասին մենք բոլորս էլ լավ իրադեկ եյինք: Բայց վուչ ինքը՝ Միխայիլ Վասիլյեվիչը, վուչ մենք՝ նրա բարեկամները այդ հիվանդությունը լուրջ չեյինք համարում և համենայն դեպս այն վտանգավոր չեյինք համարում կյանքի համար:

Անցյալ տարվա աշնանը (հոկտեմբերին) մենք Միխայիլ Վասիլյեվիչի հետ միասին մեր արձակուրդի ամբողջ ամիսն անցկացրինք Ադրբեջանում վորսորդությամբ: Լեռներ, ձորեր և ընդհանրապես յուրահատուկ, դժվար անցանելի այն վայրը, ուր մենք

վորս եյինք անում, մեզ ամեն ընդհանուր ստիպում էր «ամբողջություններ» դրավել, և Միխայիլ Վասիլևիչը կրճատ ու լավ վորսորդը՝ անընկճելի էր: Մենք լուսաբացին վեր կենալով, հաճախ միայն մթնշաղին եյինք վերադառնում առւել, վորպեսզի լուսաբացին կրկին շարժվենք դեպի նոր, նույնպիսի ժայռոտ և անդնդախոր տեղեր: Միանգամայն անհնար էր մտածել դիետային կերակրի կամ քիչ թե չատ կանոնավոր սնվելու մասին: Մնվում եյինք՝ «վոտաց վրա»՝ տեղական դյուղացիների կերակրով, բայց չնայած այդպիսի ապրելակերպին, այնուամենայնիվ Միխայիլ Վասիլևիչը կաղզուրվեց, ամբողջով և հրաշալի յեր գլուխ իրեն:

Այդ հանգամանքը մեզ ստիպեց ել ավելի հալատալ, վոր Միխայիլ Վասիլևիչի հիվանդությունն այնքան ել վտանգավոր չէ, թեև ուլերացիայի մասին վաղուց արդեն խոսակցություն կար:

Պարբերական հիվանդադին նոսրաները, վորոնք Միխայիլ Վասիլևիչի մոտ հետևանք եյին չափից դուրս բազմաժամ աշխատանքի, վորոնք յերբեմն նրան կարճ ժամանակով շարքից հանում եյին, բայց ամեն անգամ չափազանց արագ լիկվիդացիայի եյին յենթարկվում, յերբ նա կարճատև դադար ու հանգիստ էր առնում:

Ընթացիկ տարվա հուլիսին Միխայիլ Վասիլևիչը յերկու անգամ ավտոմոբիլային աղետի յենթարկվեց, ընդվորում յերկրորդ անգամ բավական զգալի ջարդվածքներ ստացավ ճակատից, վոտքից և ձեռքից: Բայց և այնպես աղետից մի շաբաթ հետո բժիշկները Միխայիլ Վասիլևիչին թույլ տվին

վորսի դնալու: Խիստ բարդ ու ծանր աշխատանքների կարճատև դադարների ընթացքում նրա համար լավագույն ժամանցն ու հանգիստը վորսորդությունն էր: Յեւ արդեն ոգոստոսի 1-ը, յերբ Միխայիլ Վասիլևիչը հենց նոր էր ապաքինվել ջարդվածքներից, մենք նրա հետ ամբողջ որն անցկացրինք վորսորդությամբ, Մոսկվայից 130 կիլոմետր հեռավորության դրա՝ ճահիճներում: Դրանից հետո Միխայիլ Վասիլևիչի տրամադրությունը վերստին դարձավ կայտառ ու կենսուրախ:

Սակայն ոգոստոսի վերջերին Միխայիլ Վասիլևիչն սկսում է ձեռքի ու վոտքի ցավից դանդաղանալ: Ավտոմոբիլային աղետի ժամանակ ստացած ջարդվածքները գուր չանցան: Ձեռքի ու վոտքի վրա սկսված տեղական բորբոքային պրոցեսները՝ լիկվիդացիայի յենթարկելու համար հարկ յեղավ դիմել վերաբուժական մեթոմոթյան: Այն, վոր Միխայիլ Վասիլևիչը կարճ ժամանակով յեղավ հիվանդանոցում, բժիշկների հոգատարությունը իրենց գործը կատարեցին, և Միխայիլ Վասիլևիչը վերստին առողջ է ու լի յեռուն եներգիայով:

Սեպտեմբերի սկզբին Միխայիլ Վասիլևիչը դալլա է Մուխալատկա (Ղրիմ) հանգստանալու, նրա հետ է զինվորական բժիշկ ընկ. Մանդրիկան: Բժշկից մենք տեղեկանում ենք (այն ժամանակ Մուխալատկայում հանգստանում եյին Ստալինը, Ծիկրյատովը, յես և ուրիշ ընկերներ), վոր Միխայիլ Վասիլևիչն ութ որ շարունակ ներքին արյունաքամում է ունեցել և վոր այն տեղի յե ունենում, թեկուզ և թուլացած

ձեռով, նաև ներկայումս: Ինքը Միխայիլ Վասիլյեվիչը դրան մեծ նշանակություն չէր տալիս և արդեն յերկրորդ թե յերրորդորը պատրաստվում էր վորսի գնալ Այ-Պետրի սարի շրջանը: Մենք նրան համոզում էինք չգնալ, քանի վոր նրա տեսքը դեռ բոլորովին առողջ չէր, առաջարկում էինք նախ ամբապնդվել, ապա միայն վորսի գնալ: Բայց համոզելը չունեց, և մենք չորսով—Միխայիլ Վասիլյեվիչը, ընկ. Շկերյատովը, բժիշկ Մանդրիկան և յես միքանի ժամ թափառում էինք Այ-Պետրի քարքարոտ լանջերում:

Չնայած անհաջող վորսին, Միխայիլ Վասիլյեվիչը տառացիորեն վերածնվեց, ելի դարձավ նույն կենսուրախը, սիրալիրն ու կայտառը:

Այնուամենայնիվ Միխայիլ Վասիլյեվիչի ֆիզիկական վիճակը առթիվ բժշկի հայտարարությունը ստիպեց մեզ մտահոգվել նրա առողջության մասին: Մենք բոլորս էլ տեսնում էինք, վոր Միխայիլ Վասիլյեվիչին ամենից առաջ անհրաժեշտ է բացարձակ հանգստություն: Յես կտրականապես մերժեցի Միխայիլ Վասիլյեվիչի հետ վորսի գնալ, վերով, իհարկե, վշտացրի իմ բարեկամին: Բայց ինքը՝ Միխայիլ Վասիլյեվիչը չէր հանդատանում, նապաստակի վորս էր անում, դո՛ւ էր, տրամադրված և յերազում էր իսկական, մեծ վորսի մասին:

Բայց, ինչպես յերևում է, ստամոքս-աղիքային տրակտում արյունաքամումն իրեն զգալ էր տալիս: Միխայիլ Վասիլյեվիչն սկսեց տկարանալ և պառկեց:

Բժիշկ Մանդրիկան Մոսկվա մեկնեց, և այնտեղից յեկան բժիշկներ Ռոզանովն ու Կոռոտկինը՝ սպա-

ռարկու կազմով: Մոսկվայում շտապ միջոցներ էյին ձեռք առել Միխայիլ Վասիլյեվիչին բուժելու համար:

Ամբողջ յերկու շաբաթ Միխայիլ Վասիլյեվիչը դանդաղ էր բժշկական աչալուրջ հսկողություն ներքո, վորի հետևանքով բժիշկները հանգեցին այն հաստատ համոզմանը, վոր անհրաժեշտ է ոպերացիա կատարել:

Մոսկվայի բժիշկների գալը չափազանց վատ ազդեց Միխայիլ Վասիլյեվիչի վրա: Նա շարունակ ինձ ասում էր, թե իրեն լավ է զգում, վոր տկարությունը չուտով կանցնի և այլն: Յեվ միայն այն ժամանակ, յերբ անալիզը հաստատեց չեղարող արյունահոսություն առկայությունը, Միխայիլ Վասիլյեվիչն սկսեց ավելի լուրջ վերաբերվել դեպի իր առողջական վիճակը և հակվել դեպի ոպերացիա կատարելու միտքը:

Սեպտեմբերի 29-ին Միխայիլ Վասիլյեվիչը մեղ հետ, Կենտկոմի անդամների հետ մեկնեց Մոսկվա: Մենք գնում էինք Կենտկոմի պլենում, իսկ նա՝ վորպեսզի հիվանդանոցում պառկի և չուտով ազատվի այդ արդեն ծանձրացրած և ծանր հիվանդությունից: Փորձություն չըջանն էր սպասում: Պառկելով հիվանդանոցում՝ Միխայիլ Վասիլյեվիչը, ինչպես միշտ, իրեն չըջապատեց սուսերեն ու ֆրանսերեն գրքերով և համբերություն մը սպասում էր բժշկական դիտողությունների արդյունքներին:

Մենք հաճախ և յերկար նստում էինք նրա մոտ Կրեմլի հիվանդանոցի 19-րդ պալատում: Այդ փոքրիկ սենյակը չուտով վերածվեց մի յուրահատուկ քաղա-

քական ակումբի, վորտեղ ըննվում և լուծվում էյին ամենաբարդ և ամենաբազմազան հարցեր:

Միխայիլ Վասիլյեվիչի համար բնորոշ էր ամեն ինչ խմանալու, բոլոր դեպքերին տեղյակ լինելու և խոսքով ու դործով նրանց անձամբ մասնակցելու անհաջցանկությունը: Բարեկամներից նա պահանջում էր հաճախակի այցելել ու մանրամասն ինֆորմացիա տալ, և մենք հաճույքով էյինք կատարում նրա ցանկությունը:

Ստույգ չեմ հիշում, հոկտեմբերի 7-ի և 10-ի միջև, մենք սովորականի համաձայն յերկար նստեցինք Միխայիլ Վասիլյեվիչի մոտ: Նրա մոտից դուրս դալով, բժշկից իմացանք, վոր այժմ 17 լավադույն բժիշկներ ու պրոֆեսորներ են հավաքվել կոնսիլիումի համար: Մենք չհամբերեցինք և հենց այդտեղ հարցրինք բժիշկ Ռոդանովի կարծիքն ոպերացիայի անհրաժեշտության մասին: Ռոդանովը վստահորեն պատասխանեց, թե ինքն «ոպերացիայի կողմնակից ե»: Ուշ յերեկոյան ինձ հաղորդեցին, վոր կոնսիլիումը միաձայն վորոշել ե ոպերացիա կատարել:

Յես մեկնեցի իմ արձակուրդն ավարտելու, համոզված լինելով, վոր ոպերացիան բարեհաջող յելք կունենա: Յեվ ինչպես կարելի յեր անհանգստանալ, յերբ Ռոդանովն ու Կասատկինը, վորոնց հետ մենք հաճախ էյինք խոսում Միխայիլ Վասիլյեվիչի առողջության մասին, մեզ համոզում էյին, հավատացնում, թե անհանգստանալու վորևե հիմք չկա: Յես հավատացի այնպես, ինչպես հավատացինք մենք բոլորս, ինչպես հանգիստ և վստահորեն դանակի տակ պառ-

կելու գնաց մեր անմոռանալին, սքանչելիներից լավագույնը, բարեկամ և ընկեր Միխայիլ Վասիլյեվիչը:

Հոկտեմբերի 31-ին Սեվաստոպոլից կանչում են հեռախոսի մոտ, հաղորդում են ընկ. Ստալինի հեռագիրը: Իմանում եմ սարսափելի, հրեշավոր դույժը՝ «Ֆրունզկն այսոր վախճանվեց սրտի կաթվածից»... Սոսկալի յե... Մադերս դլխիս վրա խլվում են. դիտակցությունս դիմադրում ե ահավոր դույժն ըմբռնելու... Ինչպե՞ս: Ինչո՞ւ:

Բայց ընկեր Ստալինի հեռագիրն աչքիս առաջն ե: Նա կանչում ե անհապաղ: Ասել ե թե ճիշտ ե... Մեկնում եմ, և ճանապարհին մտքերիս մեջ հերթով անցնում են այն մարդու հետ միատեղ կատարած ծանր ու հրճվալից աշխատանքի որերը, ամիսները և տարիները, վորն այժմ չկա, նրա հետ, վորին սիրում էյի յեղորդ պես, անցնում են նույնպես արագ, ինչպես աչքիս առաջ արագ անցնող լեռները:

Ահա նա, յերիտասարդ, կենսուրախ, պայծառ հայացքով ու թովիչ ժպետով Արսենին տասնինը տարի առաջ: Իյանովի-Վոդնեսենսկի և Շույայի պրոլետարների բոցաշունչ մարտիկն ու առաջնորդը, վոր նրանց ավանդարդի բոլլեիկների կողմից ուղարկված էր կուսակցության Ստոկհոլմի համադումարը:

Միխայիլ Վասիլյեվիչի հետ մենք միայն մեկ ամիս անցկացրինք, սակայն հիշողությանս մեջ նա մնաց ամբողջ կյանքումս:

Սեցավ 14 տարի, պայքարի, բանտերի, տաժանակրության ծանր տարիներ, և մենք կրկին հանդիպեցինք 1920 թ. աշնանը:

1-ին հեծյալ բանակն արագ յերթով լեհական ճակատից շարժվում եր դեպի վրանդելյան ճակատը:

Ստացվում է նոր հրամանատար ընկ. Ֆրունզեյի հրամանը բանակի յերթն արագացնելու մասին: Սեպտեմբերի վերջին նա խարկով խորհրդակցության և կանչում կամ ինձ կամ ընկ. Բուդյոննուն: Ընկ. Բուդյոննին չի կարող բանակից կտրվել, և յես չոգեքարչի վրա հապճեպ սլանում եմ խարկով:

Գլխավոր հրամանատարի վազոնն է: Սեղանի շուրջն են գլխավոր հրամանատարը: Շտաբի պետ ընկ. Լեբեդեվը և... սա՞ ով է—Ֆրունզեյն: Աչքերիս չեմ հավատում: Հրճվալից հանդիպում—Արսենին և Վալդեյան՝ հեղափոխությամբ «վերամկրտված» և իբենց սեփական անուններն ու ազգանուններն ստացած: Սեղմում ենք մեկ մեկու ձեռք: Անսպասելի հանդիպումից յերկուսս ել հուզված ենք, ուրախ:

Ահա թե ով է Ֆրունզեյ—Միխայլովը, վորի մասին այնքան շատ պանծալի, առասպելի աստիճանի հասնող լուրեր ու համբավներ են լսվում: Ահա նա, իվանովո—Վոդնեսենսկի և Շուլյայի ջուլհակների բոլշևիկյան սանը:

Սեղանի վրա յե հսկայական քարտեզը, վորի վրա յերևում է, թե թշնամին, ռուսական հեղափոխության վերջին թշնամին, տասնապատկված լիտիությամբ փորձում է լայնացնել իր գործողությունները չրջանը:

Մենք սկսում ենք քննարկել բարոն Վրանդելին վճռական և վերջին հարվածը հասցնելու ստրատեգիական պլանը:

Յեմ յերեկվա ընդհատակյա հեղափոխականը, բոլշևիկի Արսենին զարմանալի պարզությամբ և խսկական զորավարի ապշեցուցիչ հեղինակությամբ մանրամասնություններով զարգացնում է Կարմիր Բանակի առաջիկա վճռական ոպերացիան:

Անշան դիտողություններ, մտքերի կարճ փոխանակություն—և պլանը, բոլշևիկ Արսենի—Ֆրունզեյի ոպերատիվ պլանը հաստատված է:

Վրանդելի բախտը կանխորոշված է:

Մի ամիս հետո նորից հանդիպում Միխայիլ Վասիլյեվիչի հետ: Ավերված ու քայքայված յերկաթուղային կայարան, վորտեղ ղեռ յերեկ վխտում էին խուճապով փախած վրանդելականները:

Փոքրիկ սենյակում կիսախավարի մեջ հավաքվել են բոլոր բարձր զորապետները՝ Միխայիլ Վասիլյեվիչի գլխավորությամբ:

Թշնամին ջախջախված է, բայց մինչև վերջը ջարդված չէ:

Միխայիլ Վասիլյեվիչը համբերությամբ և ուշադիր լսում է բոլոր մերձավոր զինակիցների կարծիքները և հետագա գործողությունների համար տեղեւտեղը վորոշումներ ընդունում: Իսկ մի տասն ու հետո մենք Միխայիլ Վասիլյեվիչի հետ ամսումոքիլով արդեն սլանում ենք ազատագրված կարմիր Ղրիմի տերիտորիայով: Իսկ այնուհետև—այնուհետև իրար մոտեցնող, իրար հարազատ դարձնող յերկար աշխատանք:

Յեմ ահա նա չկա... Չկա ամենալավերից ավելի լավը: Մեռավ զորավար—առաջնորդը, մեռավ խոշո-

ընդունանք բոլշևիկ-քաղաքագետը, դադարեց բարան-
խելուց բյուրեղի պես մաքուր սիրտը:

Իսկ կյանքն ընթանում է իր կարգով:

Այն գործը, վորին ծառայեց և իր կյանքը նվիրեց
մեր անմոռանալի բարեկամը, առաջվա նման բոլոր
ուժերի ու կամքի լարում է պահանջում: Կամքը մի
ակնթարթ թուլացել է: Իսկ ո՞ւր: Վո՛չ, ուժերը
մեզնից չեն հեռացել: Յեւ մենք պնդում ենք՝ Միխա-
յիլ Վասիլյեվիչի գործը ամբողջ աշխարհի պրոլե-
տարիատի գործն է և այն կհասցվի հաղթական վախ-
ճանին:

«Правда» 1925 թ. նոյեմբերի 11.

Կ. ՅԵ. ՎՈՐՈՇԻԼՈՎ

Մ. Վ. ՖՐՈՒՆԶԵՆ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ ԲԱՐԵԿԱՄ ՈՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

Անմոռանալի Միխայիլ Վասիլյեվիչի մահվան
որից անցավ մեկ տարի: «Ժամանակն ամենալավ
բուժիչն է», ասում է առածը: Այո՛, կորստի սրու-
թյունը, հոգեկան վերքերը, վոր հասցրեց Ֆրունզե-
յի հանկարծակի մահը, դառնում են ավելի քիչ զգա-
լի, թուլանում են: Այսպես է կյանքն իր որենքնե-
րով: Սակայն Միխայիլ Վասիլյեվիչը պատկանում է
այն մարդկանց կարգին, վորոնց կյանքը մարդկային
պատմության անսահման յերկար ժամանակաշրջանի
վրա թողնում է խորը անջնջելի հետքեր:

Անցավ մեկ տարի, ինչ մեռավ լավագույն կո-
մունարներից մեկը, ապստամբած պրոլետարիատի
դինված ուժերի կազմակերպիչներից ու ամենատա-
ղանդավոր-բնածին զորավարներից մեկը: Չնայած
վոր կորստի անմիջական սրությունն անցել է, սա-
կայն մենք, նրա բարեկամներն ու աշխատանքի զե-
նակիցները, ծանր, բայց շնորհակալ հեղափոխական
աշխատանքի մեջ նրա ոգնականները, մինչև այժմ
չենք ուզում հավատալ, թե այդ անզուգական մարդը
և այդ սիրելի, սրտակից ընկերն այլևս չկա մեր մեջ:

Բոլոր նրանք, ովքեր յերբեք առիթ են ունեցել անմիջապես չփվելու Միխայիլ Վասիլևիչի հետ՝ սկսած կարմիր-բանակայինից, բանվորից ու գյուղացուց և վերջացրած մեր կուսակցության ու Խորհրդային պետության պատասխանատու աշխատողներով, նրա մասին պահպանում են ամենալավ, ամենապայծառ հուշերը։ Յեւ այլ կերպ չի ել կարող լինել։ Այդ արտասովոր, հմայիչ, նուրբ, բարեսիրտ մարդը տառացիորեն դուրսից տպավորութիւն եր թողնում էր հետ բոլոր չփվողների վրա վոչ միայն խաղաղ պայմաններում, այլև ամենալարված, նույնիսկ հյուժող աշխատանքի ժամանակ։

Միխայիլ Վասիլևիչին յերբեք չեն մոռանա Իվանով-Վոդնենսկի բանվորները, վորոնց մեջ նա քաղաքականապես աճեց, ձևավորվեց, անցավ սրուխտարիատի կուսակցության առաջին շարքերը և հետագայում դարձավ նրա ամենալավ ղեկավարներից ու առաջնորդներից մեկը։ Մինսկի բանվորների ու զինվորների հիշողութիւնից չի ջնջվի Միխայիլ Վասիլևիչի պայծառ դեմքը, Մինսկ, վորտեղ նրան վիճակվել էր աշխատել 1917 թ. սկզբին, ցարական ռեժիմի վերջնական քայքայման և հեղափոխական շարժման ալիքի բարձրացման ժամանակաշրջանում։

Միխայիլ Վասիլևիչին վորպես իր հարազատ մերձավոր բարեկամի և առաջնորդի յե հիշում ամբողջ սրուխտարական ու չքավորական Ուկրաինան, վորտեղ նա վոչ միայն բարձր դորավարն ու զինված ուժերի կազմակերպիչն էր, այլև այդ հանրապետության Խորհրդային ամբողջ շինարարության գործում

համատարիմ և մշտական խորհրդատուն ու ոգնականն էր քայքայվածության ծանր տարիներին։ Միխայիլ Վասիլևիչը թանգ է ու մոտ նաև Մոսկվայի բոլոր բանվորներին, վորոնք իրենց շարքերում նրան տեսել են 1917 թ. հոկտեմբերյան մարտերի ժամանակ և վորոնք հետագայում բազմիցս լսել են նրան, չփվելով նրա հետ զանազան ժողովներում ու միախնդներում։ Վերջապես Խորհրդային պետության բոլոր աշխատավորները, արտասահմանի բոլոր առաջավոր բանվորներն ու գյուղացիները պիտի հարգեն Միխայիլ Վասիլևիչին, վորպես բանվոր դասակարգի ազատագրման գործին մինչև վերջ նվիրված ականավոր մարտիկի ու հեղափոխականի հիշատակը։

Միխայիլ Վասիլևիչ Թրուսնդեն նախքան մեր կուսակցության ղեկավարներից մեկը և Բանվորա-Գյուղացիական կարմիր Բանակի առաջնորդը դառնալը անցել է կյանքի դաժան ու տատասկոտ ուղին։ Բանտեր, ձերբակալումների ժամանակ գաղանային ծեծ, ցարական դատարան, վորը նրա նկատմամբ յերկու անգամ մահվան դատավճիռ էր հանել, յերկար ամիսներ շարունակ բանտային խոշտանգումներ—մահվան պատժի սպասելով, տաժանակրութիւն և աքսոր, փախուստ, ուրիշ անուններով թափառում՝ ուսկ անելով ամեն ըոպե բռնվելու ցարական ուղրիչնիկները կողմից—այդ բոլորը չկարողացան կոտրել բոլլեկի-լենինյանի յերկաթե կամքը, բոլլեկի-լենինյան, վորը գիտակցաբար իրեն նվիրել էր կապիտալիստական լծից մարդկությանը ազատագրելու մեծ գործին։ Ընդհակառակը, ծանր փորձութիւնները

կոմիտեցին բողաչունչ հեղափոխականի բնավորու-
թյունն ու կամքը:

Միխայիլ Վասիլյեվիչը պատմության մեջ մտա-
լիբրե կարմիր Բանակի ամենապահանջավոր զորավարնե-
րից ու առաջնորդներից մեկը: Նա ռազմական գործի
մասնագետ չէր այդ բառի սովորական առումով:
Միխայիլ Վասիլյեվիչը պրոլետարական զինված ուժե-
րի զորավար ու առաջնորդ դարձավ, անցնելով բոլ-
շևիկ ընդհատակյա հեղափոխականի ծանր դպրոցը,
վորն այդ անդուգական մարդու ռազմական դիտելիք-
ների թերիները վերացնելու համար շատ բան տվեց:
Հրաշք կարող ե թվալ, վոր յերեկվա տաժանակիրը,
հետամտվող փախտականը և քրոտավայրի բնակիչը
նախ դառնում ե որինակելի ռազմական կազմակերպիչ
Ֆարոսլավլի ոկրուգային կոմիտարի պաշտոնում, իսկ
այնուհետև գլխավորում ե դեռևս չամբարացած, թույլ
պրոլետարական պետութայնն սպառնացող հակահե-
ղափոխական ուժերի ջախջախման ամենապատասխա-
նատու ուղեբացիները:

Միխայիլ Վասիլյեվիչն ամենաազնիվ և ամենամա-
քուր մարդն եր, և հենց այն հանգամանքը, վոր նա
ձեռք դարկեց այնքան ծանր, այնքան պատասխանա-
տու աշխատանքին, կարող ե վկայել նրա խորը հա-
վատն ինչպես դեպի այն դործը, վորի լուծմանը նա
ձեռնարկեց, այնպես և դեպի իր ուժերը, վորոնց ոգ-
նությամբ նա պետք ե լուծեր այնքան պատասխա-
նատու խնդիրը: Ուստի դարմանալի չե, վոր Միխա-
յիլ Վասիլյեվիչի անմիջական ոգնականը և մեր խոշոր
զինվորական մասնագետներից մեկը, վորն այդ շրջա-

նում աշխատում եր Միխայիլ Վասիլյեվիչի հետ և
նրա ղեկավարությամբ, իր հիշողութայններում ա-
սում ե. «Հավանորեն շատ քչերը գիտեն, վոր նա բա-
նակի իր հրամանատարութայն առաջին իսկ որերից,
այսինքն նշանակում ե այնպիսի կարյերայից, վորն
ըստ հին ժամանակի, հին գնահատականի հասնում
էյին նախկին զինվորական մասնագետների զինվորա-
կան կյանքի ու ռազմական աշխատանքի վերջում,
նա բարձրանալով դեպի այն, առաջին իսկ որերից
սկսեց այն իրադործել բառիս բուն իմաստով փայլուն
կերպով, բառիս բուն իմաստով ռազմադիտութայն կա-
նոններով, որենքներով, վորը տեսականորեն թերևս
մատամբ նրան ծանոթ եր, բայց վորն իրադործելու
թույլ եր տալիս նրան իր ռազմական հոտառությու-
նը... Հետագա դեպքերը ցույց տվին, թե ինչ ար-
ժե Բուգուրուսլանի հարվածը: Կոլչակը հորդում եր
ամբողջ ճակատով, և հետագայում Կոլչակի դեմ ուղ-
ղված պայքարը հանդիսացավ Բուգուրուսլանի հաղ-
թանակի դավինների վառտակում, խոշոր կամ փոքր
ուժերով առաջխաղացում և վերավորված ու թունա-
վորված դադանի հետասյնդում»:

Ահա թե ինչպիսի խոսքերով ե բնորոշում իր պե-
տին աղանավոր զինվորական մասնագետ, հին ցարա-
կան բանակի նախկին դեներալ, շատ բան տեսած
Ֆ. Ֆ. Նովիցկին: Կարելի չեր բաղմաթիվ մեջբերում-
ներ անել այն լավատեղյակ մարդկանց ճառերից ու
հուշածններից, վորոնք անմիջականորեն դիտել են Մի-
խայիլ Վասիլյեվիչի սքանչելի, տաղանդավոր ղեկա-

վարությունն արեւելյան մարտական ուղերացիաներում :

Թշնամու շրջապատման ձերաններում խեղդվող Թուրքեստանյան հեղափոխական փոքրիկ բանակն արեւելյան ճակատի հաղթական զորամասերի հետ վերամիացնելու ուղերացիան, վոր նա ծրագրեց և ապա փայլուն կերպով իրագործեց, Միխայիլ Վասիլևիչի ռզտին հաստատեց և ամրացրեց իսկական զորավարի ու հեղափոխական հաղթանակների կազմակերպչի համբավն ու փառքը :

Ուստի զարմանալի չէ, վոր այն մոմենտին, յերբ հարավային հակահեղափոխութեան վերջնեկ բարոն Վրանդելը, վոր ամրացել եր Ղրիմի թերակղզում և յերազում եր Մոսկովյան զանգերի զնդուն զոլանջների մասին, դուրս յեկավ իր ծուղակից և տխւեց հաջող ուղերացիաներ ծավալել կարմիր զորամասերի դեմ, — մեր կուսակցութեան կենտկոմը վրադիմիր Իլիչի գլխավորութեամբ հիշեց Մ. Վ. Ֆրունզեյի մասին :

Մեր կուսակցութեանը և խորհրդային կառավարութեանը Միխայիլ Վասիլևիչիին հանձնարարեցին արեւմտա-յեւրոպական իմպերիալիզմի հետ սերտ կապերով կապւած վրանդելյան վերջին հակահեղափոխական բանակի վերջնական ջախջախման ամենադժվար և ամենապատվաւոր խնդիրը : Մեր յերկրի աշխատավորները և վոչ միայն մեր յերկրի, այլ ամբողջ աշխարհի աշխատավորները դիտեն, թե ինչպե՞ս Միխայիլ Վասիլևիչիը փայլուն կերպով զլուխ բերեց այդ բարդ մարտական ուղերացիան : Չե՞ր վոր շնորհալի և յեռանդոտ սպիտակ զորավար-բարո-

նին շրջապատել Եյին հին, ցարական Ռուսաստանի լավագույն ռազմադէտներն ու զինվորական հրամանատարները : Բարոն Վրանդելը և նրա ռզնականները ռազմական գիտութեան ու տեխնիկայի բոլոր նվաճումներն ու միջոցները գործադրեցին, վորպէսզի իրենց զավթած Ղրիմը ձեռքից չտան, բայց Միխայիլ Վասիլևիչի փայլուն ռազմական հանճարով դեկավարիող կարմիր զինված ուժերը կործանիչ հարվածով վորպէս թղթյա տնակներ ցաքուցրիւ արին հակահեղափոխական զորքերը, և բարոն Վրանդելի ու նրա զենեքաւորների յերեկվա բարձրագոյ մարտական համբաւից մնացին լոկ խղճուկ հիշողութեաններ :

Բոցաշունչ բռնկիկ Միխայիլ Վասիլևիչիը հանդիսանում ե Ռուսաստանի մեծ պրոլետարիատի իսկական դավալը : Կարմիր զենքով ձեռք բերված ռազմական փառաւոր հաղթանակները նրան գլխապատու չեն բերում : Նա մնում ե նույն հանդիստ, համեստ մարդը, միայն նրան հատուկ ժպիտով ու մանկան ունի պարզ, հիանալի աչքերով : Նա մնում եր մեծ կոմունիստական կուսակցութեան որինակելի անդամը, պատրաստ կատարելու իրեն հանձնարարված աշխատանքն ու ամեն մի գործ, վորքան ել այն դժվար լինի : Կուսակցութեան կողմից նրան տրված ամեն մի աշխատանք, անկախ նրա բնույթից ու ծավալից, և կուսակցական ամեն մի գործ, մեծ թե վոքըր, նա կատարում ե ամենայն յեռանդով ու խանդավառութեամբ, վորն իսկական կուսակցականի հատկանշական դիժն ե հանդիսանում :

Քաղաքացիական մեծ պատերազմն ավարտված ե :

Միխայիլ Վասիլյեվիչն անցնում է Ուկրաինայում և Ղրիմում գտնվող զինված ուժերի գլուխը: Աշխատանքի, և այն ել ամենածանր աշխատանքի անսահման ասպարեզ: Հարկավոր է զորացրել, արձակել հարյուր և հարյուր-հազարավոր բանվորներ ու դյուղացիներ: Իսկ ի՞նչպես անել այդ, յերբ տրանսպորտը գրեթե չի գործում, վառելիքը բացակայում է, յերկաթուղային գծերը ձյունապատված են, կարմիր դորամասերը կայազորներում կիսամերկ են, սոված, իսկ Ուկրաինայում չնադայլի նման թափառում են Մախնոյի, Տյուտյուշկի բանդաները և հակահեղափոխության բազմաթիվ այլ հրոսակախմբեր, վորոնք քանդում են առանց տյն ել քայքայված յերկրի տնտեսությունը և ձախողում են խորհրդային շինարարությունը:

Միխայիլ Վասիլյեվիչն այդ դժվարություններից չվախեցավ: Իրեն հատուկ սառնասրտությամբ և դեպի ինքն ու գործն ունեցած վստահությամբ մյուս ընկերների հետ միասին նա սկսում է բանակի զորացրման, խորհրդային իշխանության ամրապնդման, խորհրդային որինականության հաստատման, տնտեսության վերականգնման վիթխարի աշխատանքը, կարճ ժամանակում խիստ զգալի արդյունքների հասնելով: Միևնույն ժամանակ նա սկսում է խորհրդային Ուկրաինայում հսկայական չափեր ընդունած և մեծագույն աղետ դարձած բանդիտիզմը լիկվիդացիայի յենթարկելու սլանաչափ, Ֆրոնդեյաբար ծրագրված աշխատանքը: Ինչպես ամեն բանում, այնպես ել բանդիտիզմի դեմ մղվող պայքարում ընկ. Ֆրոնդեն չեր

բավարարվում միայն պլաններ և ընդհանուր գերեկատիվներ մշակելով: Նա անձամբ ինքն է գնում բանդիտիզմով ամենից շատ վարակված վայրերը և անմիջականորեն ղեկավարում նրանց դեմ մղվող պայքարը: Մեկ անգամ Պոլտավայի չրջանում նրան վիճակվեց բաղխվել Մախնոյի բանդաների հետ և շնորհիվ իր սքանչելի սառնասրտությանը և իսկական անաղմկարար քաջությանն ու հնարամտությանը, հաջողվեց խուսափել վերահաս կորստից: Շատ տեղերում գնդակով ծակծկված շինելն ու գլխարկը և վերավորված ձին վկայում եյին այն դրություն լրջության մասին, վորի մեջ եր ընկել Միխայիլ Վասիլյեվիչը:

Խորհրդային Ուկրաինան այդ ամենաականալոր մարդու տաղանդը դնահատեց ըստ արժանույն: Միխայիլ Վասիլյեվիչը միաժամանակ Ուկրաինայի ու Ղրիմի զորքերի հրամանատարն եր և խորհրդային Ուկրաինայի ժողովրդի շախմատահի տեղակալը, ընդամին քաղաքացիական աշխատանքին նա քեչ ուժ և ժամանակ չեր նվիրում:

Այն հանգամանքը, վոր Միխայիլ Վասիլյեվիչն իրրե խորհրդային Ուկրաինայի կառավարության ներկայացուցիչը մեկնում է իմպերիալիզմի դեմ մարտընչող Քեմալ-պաշայի Թյուրքիան, մի ավելորդ անդամ ևս վկայում է այն հսկայական վստահության մասին, վոր ուկրաինական ընկերների կողմից վայելում եր անմոռանալի բարեկամ Միխայիլ Վասիլյեվիչը: Քեմալ-պաշան և նոր Թյուրքիայի մյուս գործիչները մեծ հարգանքով եյին արտահայտվում Միխայիլ

Վասիլյեվիչի մասին, հանձին նրա տեղնելով խորհրդային պետության ռազմական և հասարակական խոշոր գործչի:

Վերջապես 1924 թ. կուսակցությունը Միխայիլ Վասիլյեվիչին դնում է ԽՍՀՄ Ռազմա-հեղափոխական խորհրդի նախագահի տեղակալի պատասխանատու պոստում: Այդ նշանակումն արդյունք եր զինված ուժերի դրուժյան ու կառուցվածքի մեջ հայտարարված խոշոր թերությունների: Միխայիլ Վասիլյեվիչը ձեռնամուխ է լինում Կարմիր բանակը վերակազմելու չափազանց ծանր ու ծայր աստիճան անհրաժեշտ աշխատանքին: Հետևելով իր մշտական պլանին («նախ ծանոթացիր, ուսումնասիրիր, ապա գործիր»), նա այդ խոշոր աշխատանքում ևս ծանոթանում է տվյալների հետ, ուսումնասիրում է դրանք և ապա նախագծում ու մշակում է ինչպես Կարմիր բանակի կենտրոնական ու տեղական ապարատները, այնպես էլ ԲԳՎԻ մի շարք այլ բնադավառները վերակազմելու մանրամասն պլանը:

Ամբողջ 1924 թիվն անցնում է այդ աշխատանքում: Վերակազմումն ալարտվում է հաջողությամբ, և նրա հետևանքներն արագորեն յերևում են կառավարման որդանների աշխատանքների ձգբրտման մեջ, զինվորական որդանիզմի տարբեր մասերի փոխադրեցությունների պարզության մեջ և Կարմիր բանակի մարտունակության ընդհանուր բարձրացման մեջ: Դրա հետ միասին Միխայիլ Վասիլյեվիչը վորոշակի ու հիմնավորապես դնում է տերիտորիալ շինարարության հե-

տազա ծավալման և ամրապնդման հարցը: Իր ձեռնարկումների մեջ վոչ մի բան չեր կարող չեղել Միխայիլ Վասիլյեվիչին նրա կողմից միանգամ արդեն նախագծված ու մտածված ուղուց—վոչ կասկածող բարեկամների ծուռ ժպիտները, վոչ թշնամիների չարախինդ Ֆլչոցները, վորոնք տերիտորիալ շինարարության մեջ զինված ուժերի լիկվիդացիան եյին տեսնում, վոչ հրամանատարական և քաղաքական կողմի թույլ համակերպվածությունը կարմիր զորամասերի ստեղծման դեռևս այդ նոր, գործնականում չստուգված մեթոդին: Միխայիլ Վասիլյեվիչն արհամարհում էր այս ամենը և հաստատ կերպով առաջ եր ընթանում իր նախանշած ուղիով: Այդ աշխատանքում ևս, ինչպես և այն ամեն բանում, ինչ անում եր նա, հսկայական արդյունքների հասավ: Այժմ մենք կարող ենք ասել, վոր նաև տերիտորիալ շինարարության մեջ նա բացարձակապես իրավացի յեր: Մեր տերիտորիալ զորամասերն աճեցին իբրև մի կազմակերպված հզոր ուժ, վորը վոչնչով չի զիջում մեր բանակի կադրային զորամասերին:

1925 թ. հունվարին Միխայիլ Վասիլյեվիչը նշանակվում է Ռազմական և Ծովային գործերի ժողկոմ և ԽՍՀ Միության Ռազմա-հեղափոխական խորհրդի նախագահ: Այդ ամենապատասխանատու պոստում Միխայիլ Վասիլյեվիչը շարունակում է զինվորական գերատեսչության վերակազմված ապարատների ուժեղացման, նրանց աշխատանքի վորակի բարձրացման, այլև ինչպես բանակի, նույնպես և ամբողջ պետու-

թյան մարտունակության բարձրացման յեռանդուն աշխատանքը:

Տեղը չե այստեղ թվել այն ահռելի թվով հարցերը, վոր ընկ. Ֆրունզեն հարուցել և դրել և կուսակցության ու կառավարության առաջ, հարցեր, վորոնց մի մասն ինքն անձամբ և կիրառել, իսկ մյուս մասն այժմ կենսադործվում և զինվորական գերատեսչության կողմից: Միայն պետք և ասել, վոր այն հակայական խնդիրները, վոր լուծման եր դնում այդ անզուգական մարդը, զինվորական շինարարության մեջ նոր շրջան բաց արին: Նրա ավանդները մեզ, նրա ընկերներին համար մինչև այժմ ել մնում են անխախտ և պիտի կիրառվեն հողուտ Բանվորա-գյուղացիական Կարմիր բանակի և մեր Խորհրդային պետության:

Այն նշանաձուղները, վոր Միխայիլ Վասիլևիչը դրել և մեր պետության զինված ուժերի զարգացման ճանապարհին, այսուհետև ել մեզ իբրև ցուցում կծառայեն, թե ինչ ուղղությամբ պետք և դնալ այն նպատակներին հասնելու համար, վորոնք թանդ են մեզ համար, վորոնց ծառայեց Մ. Վ. Ֆրունզեն, նվիրաբերեց այն բոլոր լավը, ինչ ուներ կյանքում, և հենց իր կյանքը:

Մեր բարեկամին, Կարմիր բանակի առաջնորդին և ամրակուռ բուլքիկ-լենինյանին արժանի հուշարձան կլինի Կարմիր բանակի—պրոլետարական պետության խաղաղ աշխատանքի այդ պատվարի մարտական հզորության ամրացման մեր մշտական ու անդադրում աշխատանքը:

«Правда» 1926 թ. հոկտեմբերի 31-ին

Մ. Վ. Ֆրունզեի Ին-Քենս. Կենս. Գրոթոնի ՆԸ*

Յեա ծնվել եմ 1885 թ. Թուրքեստանի յերկրամասի Սեմիրեչենսկի մարզի Փիշիեք քաղաքում: Իմ հայրը ծաղումով Խերսոնի նահանգի Տիրասպոլի դավառի Զախարյեվսկի վոլոստի գյուղացի յե: Ազգությամբ մուլդավան: Զինվորական ծառայության մեղանելու ժամանակ ուղարկվեցի Թուրքեստանի զորքերի կազմում ծառայելու: Զինվորական ծառայությունը վերջացնելուց հետո մնացի Սեմիրեչյեյում, վորտեղ ծառայում եյի իբրև բուժակ: Իմ մայրը Վորոնեժի նահանգի գյուղացիներից և, վորոնք 70-ական թվականներին տեղափոխվել են Սեմիրեչյե:

Դպրոցում նախնական կրթություն ստանալով, մտա Վերնո քաղաքի գիմնազիան, վորն և ավարտեցի 1904 թ.: Գիմնազիան ավարտելուց հետո մտա Պետերբուրգի սլովոտեխնիկ ինստիտուտը: Հեղափոխական գաղափարներին առաջին անգամ ծանոթացա տակավին

* Գրված և 1921 թ. Ուկր. Ժողովուրդին առընթեր ՌեՍԶ Դադմական և Ծովային զորքերի Ժողովրդական կոմիտարի լիազոր և Ուկրաինայի ու Ղրիմի զորքերի հրամանատար յեղած ժամանակ:—Խմբ.:

դիմնադրւալում յեղածս ժամանակ, Վրոտեզ մասնա-
կցում եյի ինքնակրթության խմբակներում: Համա-
լսարանական կյանքի առաջին տարւականից մտա ու-
ցիալ-դեմոկրատական կուսակցության կազմակերպու-
թյան մեջ: Ուսանողությանս առաջին շրջանում հենց
միանգամից հարեցի բոլշեիկյան շարժման հոսան-
քին:

1904 թ. վերջերից սկսեցի ակտիւ մասնակցու-
թյուն ունենալ բոլշեիկյան դանազան կազմակերպու-
թյուններում: 1905 թ. սկզբին սկսեցի աշխատել Իվա-
նովո-Վոդնեսենսկի արդյունաբերական շրջանում:
Յեղել եմ մանածագործների 1905 թ. հայտնի գործա-
դուլի կազմակերպիչներից ու ղեկավարներից մեկը,
գործադուլ, վորն ընդգրկել եր Իվանովո-Վոդնեսենսկի
ամբողջ արդյունաբերական շրջանը: Իվանովո-Վոդնե-
սենսկի կոմիտեյի կողմից յեղել եմ ՌՍԴԲԿ Ստոկհոլմի
միացուցիչ համադումարի պատգամաւոր: Յեղել եմ
Իվանովո-Վոդնեսենսկի ուղւղային կազմակերպու-
թյան կազմակերպիչը, իսկ հետո կազմակերպիչը
ՌՍԴԲԿ Իվանովո-Վոդնեսենսկի միության, վորն
ընդգրկում եր ինչպես Իվանովո-Վոդնեսենսկի քաղա-
քային կազմակերպությունը, այնպես էլ Իվա-
նովո-Վոդնեսենսկի ամբողջ արդյունաբերական շրջանը
(Իվանովո-Վոդնեսենսկ, Շուլյա, Կինեշմա, Տեյկովո,
Ռոդնիկի, Յուրեյեւից, Յուժա և այլն):

1904 թ. սկսած մինչև 1907 թ. սկիզբը բազմիցս
յենթարկվել եմ ձերբակալությունների: 1907 թ. սկզբ-
բին ձերբակալվել եմ Շուլյա քաղաքում: Դատվել եմ
ՌՍԴԲԿ (բոլշեիկների) պատկանելու մեղադրանքով

և դատապարտվել եմ 4 տարւա տաժանակիր աշխա-
տանքի: Պատիժը կրելու ընթացքում նորից պատա-
խանաւորության եմ կանչվել վոստիկանությանը զին-
ված զիմադրություն ցույց տալու գործով: Դատվե-
ցի և դատապարտվեցի մահապատժի: Նկատի ունե-
նալով հանցանշանների լիակատար բացակայությունը,
դատաւարական մի շարք և ակնհայտ խախտումները,
զլխավոր զինվորական դատարանի կողմից դատաւճի-
ւոր բեկանովեց և նշանակեց նոր ըննություն: Յեր-
կրորդ անգամ դատվեցի և նորից դատապարտվեցի
մահապատժի՝ տաժանակիր աշխատանքների փոխարի-
նումով: 6 տարի տաժանակիր աշխատանք տվին՝
աւելցացնելով նախորդ պատժի ժամկետին: Պա-
տիժս կրեցի Վլադիմիրսկի կենտրոնական, Նիկոլա-
յեւսկի կենտրոնական և Ալեքսանդրովսկի կենտրոնա-
կան (Սիբիրում) տաժանակրային բանտերում: Զեղ-
չում կերտելու կապակցությամբ 1914 թ. վերջին
դուրս յեկա վերաբնակվելու Իրկուտսկի նահանգի
Վերխուլենսկի դաւառում: Կազմակերպություն ստեղ-
ծելու պատճառով 1915 թ. ամառը նորից բանտարկ-
վեցի: 1915 թ. ողոստոսին բանտից փախա և Վ. Գ.
Վասիլենկո ազգանվան տակ անլեզալ աշխատեցի
Անդրբայալյան մարզում:

1915 թ. վերջին միջանի ընկերների հետ միասին
ստեղծեցի «Восточное обозрение» մեծ շաբաթաթերթը
և նրա խմբագիրներից մեկն եյի: Պահանջական բա-
ժանմունքի կողմից յերևան բերվելով և յերջանիկ
պատահությամբ ձերբակալումից փրկվելով փախա
Ռուսաստան: «Միխայլով» ազգանվան տակ ընկա

Արեմտյան ճակատ՝ Համառուսական զեմստվային միությունը: Այստեղ աշխատում եյի անլեզալ հեղափոխական կազմակերպություն ստեղծել: Փետրվարյան հեղափոխության մոմենտին կանգնած եյի ընդհատակյա հեղափոխական կազմակերպության գլուխ, վորի կենտրոնը Մինսկումն եր, բաժանմունքներ ունենալով X և III բանակներում:

Փետրվարյան հեղափոխության սկզբից դարձա Մինսկի, Բելոռուսիայի և Արեմտյան ճակատի հեղափոխական շարժման ղեկավարներից մեկը: Անցկացրի Մինսկի վոստրիկանության և ժանդարմերիայի ղինաթափումը և դարձա Մինսկի քաղաքացիական միլիցիայի պետը: Յեղել/եմ Մինսկի բանվորական պատգամավորների խորհրդի կազմակերպիչը և գործադիր կոմիտեյի մշտական անդամը: Յեղել եմ Բելոռուսիայի գյուղացիական պատգամավորների խորհուրդների կազմակերպիչը, անց եմ կացրել Բելոռուսական գյուղացիության յերկու համագումար: Յեղել եմ Բելոռուսիայի գյուղացիական պատգամավորների առաջին գումարման խորհուրդների նախագահ և գործադիր կոմիտեյի նախագահ: Բելոռուսական մարզի կողմից յեղել եմ Համառուսաստանյան գյուղացիական պատգամավորների համագումարի նախագահության անդամ: Յեղել եմ Արեմտյան ճակատի բանակների համագումարի կազմակերպիչներից մեկը և համագումարի հետեանքով ընտրվել եմ Արեմտյան ճակատի բանակների ճակատային կոմիտեյի անդամ: Յեղել եմ Մինսկում հրատարակվող բոլշևիկյան թերթերի խմբագիրներից մեկը («Вестя»): Կոռնիլովյան

որերին ճակատային կոմիտեյի և Մինսկի խորհրդի գործադիր կոմիտեյի միատեղ նիստի կողմից նշանակվել եմ Մինսկի շրջանի հեղափոխական զորքերի շտաբի պետ:

Ոգոստոսի վերջերին մեկնեցի Վլադիմիրի նահանգի Շուլյա քաղաքը, վորտեղ բանվորների, ղինվորների և գյուղացիների պատգամավորների խորհրդի նախագահը դարձա:

Ընտրվել եմ Շուլյայի քաղաքային դումայի նախագահ և Շուլյայի գավառի զեմստվային վարչության նախագահ:

Շուլյա քաղաքի կողմից ներկայացուցիչ եմ յեղել Պետրոգրադի զեմոկրատական խորհրդակցությանը:

Հոկտեմբերյան հեղափոխության մոմենտին անցա Շուլյայի-Իվանովսկի զինված ուժերի գլուխ և հոկտեմբերի 30-ին Մոսկվա բերի բանվորների ու ղինվորների յերկու հաղաբանոց ղինված մի ջոկատ: Անմիջական մասնակցություն եմ ունեցել Հոկտեմբերյան մարտերում: Իվանովո-Վոդնեսենսկի նահանգ կազմակերպելուց դարձել եմ Նահանգգործկոմի նախագահ: Ամբողջ ժամանակ յեղել եմ կուսակցության Շուլյայի գավառային կոմիտեյի և կուսակցության Իվանովո-Վոդնեսենսկի նահանգային կոմիտեյի նախագահ:

Յեղել եմ խորհուրդների բոլոր համագումարների պատգամավոր, յերկրորդից սկսած:

Վլադիմիրի նահանգից բոլշևիկների կուսակցության կողմից ընտրվել եմ Համառուսական սահմանադիր Ժողովում:

1918 թ. դարձան և ամառվա ընթացքում նահանգ-
գործկոմի նախագահի և կուսակցութեան նահանգկո-
մի նախագահի պարտականութիւնները կատարելու
հետ միասին յեղել եմ նահանգային ղեկավարական կո-
միտար և նահանգ-ժողովատիրոհի նախագահ: Յարու-
լավլի ապստամբութիւնից հետո նշանակւեցի Յա-
րուլավլի ոկրուզի ոկրուզային ղեկավարական կոմի-
տար: 1918 թ. դեկտեմբերին Արեւելյան ճակատի
4-րդ բանակի հրամանատարի նշանակում արժանացա:

1919 թ. ապրիլին կոլչակյան բանակի ամենաու-
ժեղ հարձակման մոմենտին և Կադանի, Սիմբիրսկի ու
Սամարայի համար տեղեւորած սալառնալիքի ժամանակ
նշանակւեցի Արեւելյան ճակատի հարավային շրջանի
չորս բանակների հրամանատար (4-րդ, 1-ին, Թուր-
քեստանի և 5-րդ): Կազմակերպեցի և անցկացրի Բու-
դոլուկի շրջանից հարձակով կոլչակյան բանակների
թևի դեմ ուղղված հարվածը, վորը ձախողեց Կոլչա-
կի հարձակողական ուղերային և պատճառ դարձավ,
վոր նրա բանակն արագ հետ քաշվի ամբողջ Արեւե-
լյան ճակատում:

Մնալով հարավային խմբի հրամանատար, ընդու-
նեցի Ուֆայի ուղղութեամբ գործող Թուրքեստանյան
բանակի անմիջական ղեկավարութիւնը: Անցկացրի
Ուֆայի ուղերային և Բելայա դետն անցնելով հու-
նիսի 7—8-ին ջարդեցի հակառակորդի բանակը, վորը
պաշտպանում եր Ուֆայի մատուցները, և հունիսի
9-ին զրավեցի Ուֆան: Այս ուղերայի համար
պարգևատրւել եմ Կարմիր դրոշի շքանշանով:

Հունիսի վերջին նշանակւեցի Արեւելյան ճակատի

բոլոր բանակների հրամանատար: Ղեկավարեցի ճա-
կատի բանակները ուղերայինները մինչև այն մոմեն-
տը, յերբ զրավեցինք Չելյաբինսկը և ամբողջ ճակա-
տով անցանք Ուրալյան լեռները:

1919 թ. ոգոստոսին Արեւելյան ճակատը յերկու
ուղղութեամբ (Սիբիրյան և Թուրքեստանյան) բա-
ժանվելուց, նշանակւեցի Թուրքեստանի ճակատի բա-
նակների հրամանատար (11-րդ, 4-րդ 1-ին և Թուր-
քեստանում գտնվող զորքերը): Սեպտեմբեր ամսվա
ընթացքում անցկացրի դեներալ Բելովի հրամանատա-
րութեան տակ գտնվող կոլչակյան հարավային բա-
նակի շրջապատման և վոչնչացման ուղերային:
Ուղերայինների հետեանքով վերականգնւեցին կա-
պերը Թուրքեստանի հետ, և Որենբուրգի կազակու-
թիւնն անցավ խորհրդային իշխանութեան կողմը:

Դեկտեմբերի ընթացքում ղեկավարեցի Ուրալյան
ճակատի լիկվիդացիայի ուղերայինները, վոր և
ավարտեցի դեկտեմբերի վերջին, Գուրչեվ քաղաքը և
Կասպից ծովի ափերը մեր կողմից զրավելով:

Մնալով Թուրքեստանի ճակատի բանակների
հրամանատար, նշանակւեցի Համառուսական Կենտրո-
նական գործադիր կոմիտեի՝ Թուրքեստանի գործերի
հանձնաժողովի անդամ, ինչպես և Ռկկ Կենտրոնական
կոմիտեի Թուրքեստանի գործերի հանձնաժողովի
անդամ:

1920 թ. փետրվարի 15-ից առ ոգոստոս աշխա-
տել եմ Թուրքեստանում: Ղեկավարել եմ Սիմբիրեչեն-
սկի յալիտակ-զլարդիական ճակատի լիկվիդացիայի
ուղերայինները: Ոգոստոսի վերջին ղեկավարել եմ
Բուխարայի եմիրութեան լիկվիդացիայի և Բուխա-

րայի ժողովրդական խորհրդային հանրապետության ստեղծման ուղեւորականները: 1920 թ. սեպտեմբերին նշանակվեցի Հարավային ճակատի բանակների հրամանատար (ընդհեմ Վրանդելի): Նոյեմբերի վերջերին ավարտեցի հարավ-ուստական հակահեղափոխության լիկվիդացիայի ուղեւորական՝ դրավելով Ղրիմի թերակղզին:

Արտաքին ճակատները լիկվիդացիայի յենթադիվիզիոն հետո նշանակվեցի հանրապետության Ռազմա-հեղափոխական խորհրդի լիազոր Ուկրաինայում և Ուկրաինայի բոլոր զինված ուժերի հրամանատար: Նոյեմբերյան Համաուկրաինական կոնֆերանսում ընտրվեցի Ուկրաինայի կոմունիստական բոլշևիկների կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեյի անդամ:

Ուկրաինայի խորհուրդների համագումարի կողմից ընտրվեցի Համաուկրաինական Կենտրոնական դործադիր կոմիտեյի անդամ: Յեղել եմ բոլոր դոմարոմների համաուստական Կենտրոնական դործադիր կոմիտեյի անդամ, սկսած յերրորդից: Ուկր X համագումարում ընտրվել եմ Ուկր Կենտրոնական Կոմիտեյի անդամ:

Այժմ աշխատում եմ Ուկրաինայում իբրև հանրապետության Ռազմա-հեղափոխական խորհրդի լիազոր և Ուկրաինայի ու Ղրիմի բոլոր զինված ուժերի հրամանատար:

М. В. Фрунзе, Собр. Соч., т. I, стр. 3—9

Թարգմ. Բ. Ն. Դավթյան
Խմբագիր Ս. Հախոբյան
Տեխն. խմբ. Ս. Խաչատրյան
Սրբագրիչ Հ. Մամիկյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ Լ. Աբովյան

Գրավիտի լիազոր № 3313, հրատ. № 591
Պատվեր № 122, տիրաժ 5000,
Հանձնված է արապերության 19/VII 1938 թ.
Ստորագրվել է տպագրելու 10/VIII 1938 թ.
Գինը 40 կ.

Պետհրատ—Քաղաքական գրականության հրատարակչության տպարան, Յերևան, Արավերդյան № 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0186073

ԳԻՆԸ 40 Կ. 433

Ի. Վ. ՏԱԼԻՆ
Կ. Ե. ՎՐՈՇԻԼՈՎ

Մ. Վ. ՓՐՈՒՆՅԷ

Արմգիզ—Издательство полит. литературы
Երևան, 1938